

ПОНЯТТЯ, СУТЬ І СТРУКТУРА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ

**Важинський Ф.А.
Молнар О.С.
Колодійчук А.В.**

У статті розглядаються теоретичні аспекти визначення поняття, суті і структури територіальної господарської системи (ТГС). Узгодження економічних і екологічних концепцій розвитку ТГС набирають особливої актуальності і великої державної ваги в умовах економічної, соціальної та політичної нестабільності, яка супроводжує процеси реформування господарства.

Кількість бібліографічних посилань – 7; мова – українська.

Ключові слова: економічні реформи, територіальні господарські системи, комплексоутворення, просторовий розвиток, міжгалузеві просторові утворення, функціонування ТГС, виробничо-економічні зв'язки, підсистеми, структурні елементи, комплексність господарства регіону, інфраструктура, концентрація, спеціалізація.

ВСТУП

Розвиток економічних форм суспільної організації господарства, посилення інтеграційних тенденцій, активізація процесів просторової концентрації і консолідації господарських об'єктів та функцій ведуть до формування на різних рівнях геопросторової спільності територіальних господарських систем.

У статті досліджуватимуться суть і структура територіальної господарської системи. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити завдання: визначення поняття ТВК; основних факторів господарського комплексоутворення; територіальні господарські системи, їх структури.

Методологічною базою дослідження є праці відомих зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів з проблем формування і розвитку ТГС.

Питання формування і розвитку ТГС висвітлені в працях відомих зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів таких як: М.М. Колосовський, А.Т.Хрушов, Н.І.Шраг, М.І.Долішній, А.Д.Силаєв, Я.Г.Фейгін, І.Ізард, А.Леш, І.Я.Блехцин, Б.В.Буркінський, В.Геєць, М.Я.Лемешев, Л.Г.Мельник, М.М. Паламарчук, О.І. Шаблій.

В їх працях розкриваються різноманітні аспекти розвитку ТГС.

А. Д. Силаєв акцентує увагу на тому, що ТВК є різновидністю територіальних угруповань, які являють собою сукупність різних галузей народного господарства, об'єднаних між собою тісними виробничими і економічними зв'язками. Формуванню такої точки зору сприяли дослідження відомих вчених

І. Ізарда, А. Леша, роботи яких торкалися проблем територіальної організації виробництва та комплексного розвитку районів.

В дослідженнях різних вчених наголошується на ієрархічності ТГС. М. М. Колосовський виділив згідно з економічними ознаками комплекси великих економічних районів і більш дрібних таксономічних одиниць внутрішнього районування аж до групувань виробництва навколо одного невеликого селища.

Стаття побудована таким чином: у першому розділі висвітлені поняття, суть ТГС, у другому - основні фактори територіального господарського комплексоутворення, внутрішні та зовнішні зв'язки ТГС, у третьому – територіальні господарські системи, їх структури.

1 ПОНЯТТЯ, СУТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ

У наукових роботах вживають декілька основних понять, які відображають фундаментальний зміст територіального господарського комплексоутворення. Це – інтегральний виробничо-територіальний (територіально-виробничий) комплекс, регіональний (локальний) народно-господарський (соціально-економічний) комплекс, міжгалузєва (галузєва) територіальна система (комплекс).

Перераховані вище поняття забезпечують системно-синтетичне відображення результату процесу просторового господарського комплексоутворення – інтегральних територіальних господарських систем різних типів і рангів. Поняття ТГС найбільш загально і абстрактно відображає закономірності просторового буття суспільного виробництва, інші ж характеризують просторові системи виробничої і невиробничої сфер, які по-різному поєднуються між собою, мають специфічну компонентну і функціональну структури, визначене місце в ієрархії тощо.

Важинський Ф.А., к.е.н., Інститут регіональних досліджень НАН України, тел. (0322)70-71-60.

Молнар Олександр Сергійович, к.е.н., викладач кафедри економічної теорії Ужгородський національний університет (03122)3-42-92.

Колодійчук Анатолій Володимирович, студент Національного університету "Львівська політехніка"

Центральним поняттям концепції територіального господарського комплексоутворення є поняття територіально-виробничого комплексу (ТВК).

Термін "виробничий комплекс" вперше ґрунтовно розглянув М. М. Колосовський, який писав: "Виробничим комплексом називається таке економічне поєднання підприємств в одній промисловій точці або цілому районі, при якому досягається певний економічний ефект завдяки вдалому підбору підприємств згідно з природними та економічними умовами району, з його транспортним і економіко-географічним положенням" [3, С.69].

Комплексне поєднання підприємств, на думку М. М. Колосовського, дає змогу на практиці реалізувати завдання:

- просторового угруповання підприємств у споріднені технологічні поєднання;
- узгодження розміщення заводів у цих групах з урахуванням раціональних напрямків переміщень у просторі палива, сировини, відходів;
- технологічного комбінування виробничих процесів на підприємствах різних галузей;
- економічного поєднання виробництв із взаємним забезпеченням напівфабрикатами і різними виробами (комплекти машин і обладнання, апаратура, тара тощо);
- створення єдиної виробничої (транспорт, водопровід, каналізація, засоби зв'язку), селітебної і соціальної інфраструктури. Підкреслюючи необхідність цілеспрямованого підбору взаємозумовленого поєднання різних галузей у певних просторових межах, він пропонує під територіально-виробничим комплексом розуміти "взаємозумовлене поєднання виробничих підприємств і селітеби (населених місць) або на обмеженій території (локальні комплекси) або території економічного району чи підрайону (районні комплекси)" [3, С. 142].

У сучасній економічній літературі виділяється два загальних підходи до визначення поняття ТВК. З одного боку, він розглядається як поєднання взаємопов'язаних і взаємозумовлених галузей матеріального виробництва (виробничої сфери), які сконцентровані на компактній території, а з другого – ТВК розглядається ширше і до його складу включають елементи як виробничої, так і невиробничої сфери.

Підприємства і організації невиробничої сфери формують самостійні галузеві і міжгалузеві просторові утворення – територіальні рекреаційні, торговельні, соціально-культурні комплекси, інтегральний комплекс сфери обслуговування регіону. Для всіх цих комплексів територіальна спільність складових компонентів також є додатковим фактором підвищення господарської ефективності їх функціонування завдяки стійкості взаємних зв'язків, ритмічності виробничого процесу, зменшенню транспортних затрат, раціональному використанню всіх видів ресурсів.

Матеріальне виробництво не може розвиватись без невиробничої сфери, тому в процесі просторової

концентрації і комплексоутворення, тісної взаємодії територіальних комплексів виробничої і невиробничої сфери формуються складні глибоко структуризовані територіальні господарські системи.

На думку Е. Б. Алаєва "Виробничий комплекс складає основу економічного району. Він охоплює всі галузі матеріального виробництва на території району, тобто галузі, які створюють матеріальні блага (промисловість, сільське господарство, будівництво); які не створюють матеріальних благ, але беруть участь в їх розподілі (транспорт, зв'язок по обслуговуванню виробництва, матеріально-технічне постачання, торгівля), а також галузі, де виробництво матеріальних благ поєднане з їх розподілом (громадське харчування).

Якщо ж додати до виробничого комплексу невиробничу сферу господарства, яка надає населенню району послуги невиробничого характеру (організації і заклади управління, культури, освіти, медичного і побутового обслуговування та інші), то отримаємо господарський комплекс економічного району, який охоплює всю економіку району в цілому" [1, С.20].

Отже, ТГС є формою просторового розміщення продуктивних сил суспільства, яке забезпечує розширене відтворення і відзначається складною виробничо-територіальною структурою, розгалуженими соціально-економічними і виробничо-технологічними зв'язками.

2 ОСНОВНІ ФАКТОРИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСОУТВОРЕННЯ, ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ ТГС

У процесі формування і функціонування ТГС важливу роль відіграють комплексоутворюючі фактори: 1) економічні – територіальний поділ праці; 2) національний; 3) адміністративний – врахування політико-адміністративного поділу України; 4) системно-структурний – виділення і врахування ядер комплексоутворення у вигляді територіально-господарських комплексів або економічних вузлів з великими промисловими і культурними центрами, транспортними вузлами, енергетичними і будівельними базами.

Упровадження ринкових відносин в економічну систему України супроводжується посиленням впливу нових факторів комплексоутворення, пов'язаних з ростом концентрації і централізації капіталу, підвищення його просторової мобільності, активізації дрібного бізнесу, регіональної специфіки державної соціально-економічної політики, переорієнтації виробничо-економічних і збуто-постачальних зв'язків, зумовленої наростанням конкуренції в освоєнні природних, матеріально-технічних, трудових і фінансових ресурсів тощо.

Господарство району є складним просторовим соціально-економічним утворенням, яке функціонує в рамках цілісного національного господарського комплексу країни як відносно відокремлена територіальна підсистема, що включає різні галузі

матеріального і нематеріального виробництва, властиву їй галузеву і просторову структуру, сукупність різноманітних зв'язків з навколишнім природним і соціальним середовищем. Головними складовими частинами ТГС є матеріальне виробництво, інфраструктура, природні і трудові ресурси, які тісно взаємопов'язані і взаємодіють між собою у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і духовних благ.

Основними взаємодіючими внутрішніми підсистемами ТГС є:

- взаємодіючі в територіальних межах господарських систем галузі і підрозділи промисловості, сільського господарства, агропромислового комплексу, виробничої і соціальної інфраструктури;

- взаємодіючі конкретні підприємства, фірми та організації виробничої і невиробничої сфер.

Територіальна господарська система регіону характеризується просторовою спільністю, виробничо-економічними зв'язками, комплексністю господарських компонентів і підсистем, які входять до її складу.

Територіальна спільність структурних елементів і компонентів характеризує їх взаємне розміщення і територіальну взаємодію. Відношення територіальної спільності проявляються через функціональні взаємозв'язки підприємств, фірм і організацій, серед яких чільне місце займають виробничі зв'язки, що є результатом і формою прояву галузевого і територіального поділу праці. Головним у цій сукупності є зв'язки з використання різними господарськими об'єктами спільної інфраструктури, матеріально-технічні зв'язки з сировини, палива, допоміжних і комплектуючих матеріалів, готової продукції, зв'язки з кооперуванням між підприємствами, які спільно виробляють ті чи інші види продукції та комбінування, що базується на послідовній переробці вихідної сировини, комплексному її використанню та утилізації господарських відходів.

Аналізуючи інтенсивність та внутрішній зміст зв'язків між підприємствами, А. Т. Хрушов зв'язки зі спільного використання елементів інфраструктури відносить до виробничих, матеріально-технічні зв'язки – виробничо-економічних, зв'язки з кооперування – чисто виробничих, а з комбінування – виробничо-технологічних і технологічних [7, С.361].

Виділяються декілька груп зв'язків в залежності від суспільних форм організації виробництва: а) інфраструктурні; б) зв'язки матеріально-технічного постачання; в) зв'язки з кооперування; г) зв'язки з комбінування, які доповнюються ще й загальноекономічними зв'язками: управлінськими; інформаційними; культурно-побутовими; трудовими; фінансово-кредитними; торговельними тощо.

Внутрішні зв'язки ТГС фіксують місцеві особливості і просторові відмінності соціально-економічних та природних умов функціонування господарських комплексів, галузеву і територіальну специфіку їх структури, а зовнішні – визначають

господарську спеціалізацію кожної конкретної територіальної системи, її місце в національному господарстві і загальній схемі територіального поділу праці.

З позицій системного підходу ТГС розглядається, з одного боку, як цілісна система, а з другого – як територіальна і функціональна підсистема єдиного національного господарського комплексу країни.

ТВС відрізняються між собою природними умовами формування, етапами розвитку, просторовими масштабами, формами територіальної організації і структурою, ступенем територіальної спільності. Вони розвиваються в просторі і часі у результаті складної взаємодії природних, економічних та соціально-культурних факторів під впливом активізації прогресивних форм суспільної організації виробництва, розширення використання досягнень науково-технічного прогресу.

ТВС є результатом просторової концентрації і спеціалізації, які зумовлюють формування цілісної і взаємозумовленої сукупності внутрішніх зв'язків між галузями виробничої сфери, що функціонують на даній території.

Ознаками ТГС є:

- виробничо-технологічна єдність основних господарських процесів, а також необхідна і достатня для цього сукупність засобів виробництва й елементів інфраструктури;

- економічна єдність, яка проявляється у функціонуванні відповідно організованих економічних відносин між окремими елементами ТГС, регіональних фінансових, банківських, комерційних структур і т.п.;

- інформаційно-управлінська єдність, що відображає становлення розгалуженої системи виробничих, постачальницько-збутових, маркетингових, науково-технічних зв'язків між окремими підприємствами, організаціями і галузями;

- територіальна єдність, що виникає в результаті просторового узгодженого розвитку і взаємодії елементів ТГС, спільного використання об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури.

З ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГОСПОДАРСЬКІ СИСТЕМИ, ЇХ СТРУКТУРИ

Виділення компонентно-функціональної структури ТГС, під якою слід розуміти закономірне просторове поєднання її елементів, що характеризуються певною системою зв'язків, місцем в ієрархічній системі територіального поділу праці, дає змогу розглянути у взаємозв'язку систему галузевих і міжгалузевих комплексів території. Вирішальний вплив на формування цієї структури мають виробничо-економічні і виробничо-технічні зв'язки між ядром компонентно-функціональної структури, галузями спеціалізації, допоміжними обслуговуючими галузями.

Розвиток галузей спеціалізації забезпечує всебічне ефективне і раціональне використання природно-ресурсного, трудового і матеріально-

технічного потенціалу території та визначає участь відповідної ТГС у територіальному поділі праці, її роль в національному господарському комплексі.

На допоміжні галузі (транспорт і зв'язок, енергетичне господарство, будівельна і ремонтна база, матеріально-технічне постачання тощо) покладена функція забезпечення виробничих потреб галузей спеціалізації ТГС шляхом створення основних фондів, їх ремонту і реконструкції, забезпечення сировиною, енергією, паливом і водою, організації транспортних послуг, зв'язку, маркетингу і системи збуту, проектно-конструкторських робіт, фінансування і кредитування.

До обслуговуючих галузей належать галузі виробничої і невиробничої сфери (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, торгівля і громадське харчування, рекреаційне господарство, освіта і культура, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, управління і т.п.) внутрішньо комплексного значення, які не мають безпосередніх виробничо-технологічних зв'язків з галузями спеціалізації і допоміжними виробництвами, але вступають у різноманітні економічні відносини з елементами ТГС.

Кожна ТГС має свою внутрішню територіальну структуру. Територіальна організація ТГС – це закономірне розміщення в межах конкретної території господарських підприємств і закладів, форми їх геопросторового поєднання у тісному зв'язку з системами розселення під дією сукупності соціально-економічних та екологічних факторів у процесі територіального поділу та інтеграції праці.

Територіальна структура ТГС відображає просторове взаєморозміщення та ієрархічну підпорядкованість основних елементів системи на певних рівнях просторової ієрархії. За територіальною ознакою загальноприйнято виділяти ТГС на макро-, мезо- і мікрорівнях. На макрорівні розрізняються національний господарський комплекс країни в цілому, а також господарські комплекси крупних економічних районів. Б. С. Хорев пропонує на макрорівні виділяти насамперед районний виробничий комплекс (РВК) [6, С.58], основними ознаками якого є: економічна цілісність кожного конкретного РВК, що проявляється в спеціалізації економічного району і взаємопов'язаності (комплексності) його господарства; взаємопов'язаність і взаємозалежність розвитку всіх РВК в єдиному національному господарському комплексі країни; виробничо-технологічна індивідуальність кожного РВК, зумовлена природно-ресурсними, економічними, національними, історико-культурними особливостями розвитку; етапність розвитку РВК, спричинена просторовою і часовою неоднорідністю процесу господарського освоєння території.

На мезорівні формуються міжобласні та обласні ТГС, на мікрорівні – локальні комплекси, зазвичай, вузлового типу, де головну комплексоутворюючу роль відіграє інфраструктурний фактор і система розселення населення.

За типом просторової структури В. К. Бугаєв розділяє територіально-виробничі системи на два

відносно самостійні види – регіональні і локальні [2, С.117]. Під регіональною розуміється найефективніша форма загальнорайонної організації виробництва, яка, хоч і неадекватна, але просторово збігається з економічним районом, під локальною – високоефективну форму виробництва в умовах її концентрації на території. Локальні ТВС разом з населенням та елементами виробничої і невиробничої інфраструктури утворюють мікролокальні ТВС (малі міста, малі економічні вузли), мезолокальні ТВС (невеликі і середні міста з приміською зоною, середні економічні вузли), макролокальні ТВС (великі і найбільші міста, міські агломерації, великі економічні вузли).

Ядром економічного вузла є організаційно-господарський центр, що зумовлює існування і розвиток вузла як цілісної системи, яка є економічно ефективним поєднанням підприємств, закладів, організацій, установ галузей виробництва матеріальних благ, а також регіональних і обслуговуючих галузей на невеликій території.

Таким ядром може стати місто, яке володіє достатнім економічним потенціалом для визначення напрямку відцентрових сил комплексу. На певному рівні економічного розвитку території внутрішні економічні зв'язки досягають такого рівня, коли виникає реальна можливість говорити про формування локального господарського комплексу – економічного вузла.

ВИСНОВКИ

Формування національної економіки України в умовах незалежності вимагає перегляду існуючих наукових підходів до дослідження процесів територіального комплексоутворення.

У системі державних заходів, які спрямовані на подолання економічної кризи в Україні і виробленні ефективної економічної політики важливе місце відводиться докорінній реконструкції і структурній перебудові ТГС з впровадженням ефективних енерго-, та ресурсозберігаючих технологій, розвитком наукомістких виробництв, максимальним використанням можливостей комплексування, організації територіальних господарських систем із замкнутим і безвідходним виробництвом.

Це дає змогу регулювати розвиток і вдосконалення територіальної і галузевої структури економічних районів, промислових вузлів, окремих міст і промислових центрів, оптимізувати територіально-виробничі і транспортні зв'язки, забезпечити комплексний і збалансований соціально-економічний розвиток регіонів України шляхом раціонального використання природних, географічних, демографічних особливостей їх господарських систем.

Розв'язання питань удосконалення структури ТГС, взаємодії територіальних господарських систем різних типів і рангів з навколишнім природним середовищем має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Поставлені питання потребують подальших наукових досліджень.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев Э. Б. Эффективность комплексного развития экономического района. – М.: Наука, 1965. – 112с.
2. Бугаев В. К. Территориальная структура экономического района. – Л.: Наука, 1986. – 166с.
3. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования. – М.: Мысль, 1969. – 336с.
4. Моделирование территориально-производственных комплексов (методология, теория и метод) / Под ред. А. Т. Ващенко. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1981. – 136с.
5. Писаренко С. М. Целевое планирование и территориальные комплексы. – Киев: Наук. Думка, 1983. – 170с.
6. Хорев Б. С. Территориальная организация общества: актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР. – М.: Мысль, 1981. – 320с.
7. Хрущев А. Т. География промышленности СССР. – М.: Мысль, 1986. – 416с.

УДК 338.43.331.363 (477.87)

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ ПРАЦІВНИКІВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Лендел М.А.
Виноградов Ю.Л.

У статті зроблено аналіз освітньо-кваліфікаційного рівня фахівців агропромислового комплексу регіону. Виявлено залежність розвитку сільського господарства від фахової підготовки працівників АПК. Викладено погляд авторів на сучасний стан післядипломної освіти та наголошено на необхідності удосконалення існуючої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників АПК.

Кількість бібліографічних посилань – 18, мова – українська.

Ключові слова: система управління, формування кадрово-управлінського потенціалу, освітньо-кваліфікаційний рівень працівників агропромислового комплексу, післядипломна освіта, підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів.

ВСТУП

Сучасний стан аграрної економіки свідчить, що реформування агропромислового комплексу України не дало очікуваних результатів. Незважаючи на те, що Україна має “найбагатші” в світі землі та потужний агропромисловий комплекс з багаторічним досвідом господарювання, а в аграрній сфері накопичено значний науковий потенціал, ще не досягнуто показників сільськогосподарського виробництва 1990р. Порівняно з наведеним роком валовий збір зернових культур у 2004 р. зменшився на 18,00 %, поголів'я ВРХ скоротилось на 52,8 %, свиней – 66,7, овець – 86,1, виробництво м'ясної продукції зменшилось на 63,4 %, молока на 43,7, яєць на 26,7 [9].

Тому актуальним залишається вирішення проблем завершення реформування агропромислового комплексу та пошук шляхів інтенсифікації аграрного господарювання. Одні вітчизняні науковці вважають, що причиною кризи

аграрної сфери в процесі переходу до ринкової моделі господарювання є розширення меж приватної власності, а питання матеріально-технічного забезпечення та реалізація інноваційних та інвестиційних проектів залишилось поза увагою [8, С.12-17]. Інші дослідники наголошують, про недосконале, з великими прорахунками, помилками і втратами управління найважливішою галуззю [16, С.17-25].

Автори погоджуються, що управління аграрною галуззю економіки та стан матеріально-технічного забезпечення є одними з головних факторів при здійсненні реформ. Разом з тим, вважають, що причиною кризи поряд з недостатнім забезпеченням галузі матеріальними ресурсами є нездатність сільськогосподарських керівників і спеціалістів мобілізувати накопичений раніше досвід господарювання, адаптувати його до ринкових умов, результатом чого є занепад аграрного сектора економіки.

Аналіз сучасного стану агропромислового комплексу дає підстави вважати, що необхідною умовою виведення сільськогосподарського виробництва із кризового стану має стати встановлення тісної залежності між формуванням ринкових відносин і ефективним використанням

Лендел Михайло Андрійович, д.е.н., професор, завкафедрою міжнародних економічних відносин УжНУ.
Виноградов Юрій Леонідович, здобувач кафедри економіки менеджменту та маркетингу Ужгородського національного університету. Головний контролер-ревізор КРУ в Закарпатській області.